Anderhalve eeuw 'schouw over 's lands defensie'

MS Met het verschijnen van dit laatste nummer van zijn honderdvijftigste jaargang sluit de Militaire Spectator een periode af van anderhalve eeuw, waarin verscheidene generaties van auteurs en redactieleden zich hebben ingespannen voor het verwezenlijken van de doelstellingen zoals die in het eerste nummer, op 29 januari 1832, waren geformuleerd door de initiatiefnemer en oprichter J. C. van Rijneveld:

De Spectator wenscht zijne waarnemingen en opmerkingen tot nut van het Leger en daardoor ten dienste des Vaderlands te doen strekken. Wat hem, bij zijne waarnemingen, belangrijk voorkomt, zal het onderwerp zijner schriftelijke beschouwingen zijn.

Die taakomschrijving impliceerde dat de Militaire Spectator zich steeds heeft moeten opstellen als een „oplettende beschouwer". Daarmee schaarde hij zich in de rij van gelijknamige tijdschriften die in de loop van de 18e en vroege 19e eeuw in zwang raakten en welker moralistisch-didactische benadering – een uitvloeisel van de Verlichting – bij het toenmalige lezerspubliek zeer in de smaak viel. In afwijking van zijn naamgenoten bewoog de Militaire Spectator zich uitsluitend op het terrein van de landsverdediging; bovendien ontbrak in zijn kolommen het door de anderen zo gretig gehanteerde satirieke aspect, zeker niet in de laatste plaats vanwege het toen hooggehouden principe dat men de overheid met respect diende te bejegenen.

Bij een jubileum als het onderhavige is uiteraard de verleiding groot, de loftrompet te steken op de vele en gewichtige diensten die de jubilaris den lande mag hebben bewezen. Wie zich de moeite zou willen getroosten de hele rij van gebundelde jaargangen door te bladeren, zou daarin ongetwijfeld vele redenen kunnen vinden voor het bezigen van loftuitingen en het uitspreken van erkenning en waardering. Het zou evenwel strijdig zijn met zijn oorspronkelijke opzet, indien de Spectator zichzelf nu op de voorgrond zou dringen, zich op een voetstuk zou plaatsen en zichzelf bewieroken. Beter is het, uit zijn „schriftelijke beschouwingen" af te lezen waarop „zijne waarnemingen en opmerkingen" in de voorbije anderhalve eeuw dan wel zijn gericht geweest, welke zaken van belang werden geacht, en in hoeverre de blik van de beschouwer ruim en ver genoeg is geweest om krijgsmacht en vaderland werkelijk tot nut te kunnen strekken.

Bijzonder boeiend is het daarbij, te constateren hoe zich op verschillende belangstellingsgebieden een nagenoeg parallel lopende ontwikkeling heeft voorgedaan. Na een zeer lange periode, waarin vrijwel geen veranderingen optraden in het tot dan toe gebruikelijke patroon, begonnen zich wijzigingen af te tekenen die vervolgens in steeds sneller tempo op elkaar volgden tot ten slotte het bijhouden van, en zeker het anticiperen op, verdere consequenties van dat exponentiële verloop praktisch onmogelijk zou worden; een gang van zaken overigens, die eveneens – en in hetzelfde tijdsbestek – kon worden waargenomen op het terrein van, bijvoorbeeld, de snelheid waarmee de mens zich kon verplaatsen, de reikwijdte van de projectielen waarvan hij zich bediende en de vernietigingskracht van de te zijner beschikking staande wapens.

Verleden, heden of toekomst

Kenmerkend voor de beginperiode van de Militaire Spectator is geweest dat de blik vrijwel uitsluitend was gericht op het verleden. Dat is nauwelijks verwonderlijk, want de grootste resultaten die Napoleon op het gevechtsveld had weten te behalen, moesten grondig worden bestudeerd en geanalyseerd om daaruit het geheim van zijn succes te kunnen afleiden. Ook elders hield men zich daarmee bezig; Jomini en zijn school van de Doctrinairen, von Clausewitz en de Ideologen, en tal van andere militaire theoretici waren al

evenzeer op zoek naar het onfeilbare recept voor de overwinning. Bovendien had Nederland in 1831, met de Tiendaagse Veldtocht, bewezen met goed gevolg oorlog te kunnen voeren, en dat alles versterkte de reeds bestaande neiging het verleden belangrijker te achten dan het heden en de toekomst.

Slechts schoorvoetend wendde de Militaire Spectator zich derhalve naar krijgsverrichtingen elders. Dat de meningsverschillen tussen de Doctrinairen – hoofdzakelijk Fransen – en de Ideologen – vooral uit Duitse militaire kringen – in de Frans-Duitse Oorlog van 1870-'71 ten gunste van de laatstgenoemden werden beslecht, kreeg dan ook bijlange niet de aandacht die de serieuze vakman had mogen geven aan een krijgsgebeuren waarin nieuwe middelen en methoden werden beproefd. En ook ten tijde van de Boerenoorlog (1899-1902) was de belangstelling niet zozeer professioneel en rationeel als wel emotioneel van aard.

Zelfs de Eerste Wereldoorlog is klaarblijkelijk niet bij machte geweest de blik van redactie en medewerkers iets meer op het heden en de toekomst te vestigen. De Nederlander was in dat grote conflict duidelijk een buitenstaander, kennelijk dank zij het geslaagde concept van de nationale strategie dat het handhaven van een onaantastbare neutraliteit beoogde. Wel werden er enkele kritische geluiden vernomen van bezorgde schrijvers die betwijfelden of dat doel wel kon worden bereikt met gebrekkige middelen, maar het welslagen van de toenmalige defensiepolitiek leek ook de deskundige pessimisten in het ongelijk te stellen. Het gevolg was, dat de overtuiging groeide dat de uit het verleden getrokken lessen inderdaad de juiste weg hadden gewezen en dat het derhalve raadzaam zou zijn op die weg te blijven voortgaan . . . zij het met het oog gericht op het verleden.

Het is mede daaraan te wijten geweest dat de beschouwingen uit de periode na de Eerste Wereldoorlog al evenzeer neerkwamen op de neiging, zich voor te bereiden op de afgelopen oorlog. Had Napoleon omstreeks een eeuw lang model gestaan voor de wijze waarop men het slagveld als overwinnaar kon verlaten, na 1918 waren het blijkbaar de Franse tactici bij wie men in de leer moest gaan: de Nederlandse militaire voorschriften ademden die opvatting, en de „oplettende beschouwer" bleek dermate loyaal tegenover de leiding dat hij gewoonlijk voortborduurde op hetzelfde stramien, zonder noemenswaarde kritiek te leveren op een aanpak die toch stellig in aanmerking had mogen komen voor een zekere modernisering.

Toch konden ook van tijd tot tijd wel nieuwere geluiden worden beluisterd. Niet alleen waagden sommige schrijvers het te betwijfelen of onze heilige neutraliteit andermaal zou kunnen worden gehandhaafd op een zelfde gemakkelijke wijze als dat in 1914-'18 was gelukt, maar ook het ingewortelde respect voor de overheid bleek tanende: de auteurs hielden de politieke leiding voor dat een qua omvang onmiskenbaar gegroeid takenpakket slechts kon worden gegarandeerd indien de overheid daarvoor dan ook de adequate middelen verschafte. Helaas werd daarbij niet nader gepreciseerd wat onder die term dan wel moest worden verstaan, want om dat *voor de toekomst* te kunnen bepalen zou de „beschouwer" zich honderdtachtig graden van het verleden hebben moeten afkeren.

Geleidelijk begon nu de kentering aan tempo te winnen. Het waren bepaald niet meer alleen de oorlogen uit het verleden waaraan doctrines, tactieken en middelen werden ontleend, ook contemporaine conflictsituaties kregen allengs meer aandacht. Weliswaar betrof het ook dan nog een bestudering achteraf, maar de tussengelegen tijdsspanne werd meer en meer bekort. Ten tijde van de aanloop tot de Eerste Wereldoorlog had men zich nog hoofdzakelijk gericht naar de napoleontische oorlogen, maar aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was men al doende met het trekken van lessen uit de Spaanse Burgeroorlog. Dat betekende dat het verleden-in-de-diepte moest plaats maken voor een meer recente blik op de geschiedenis, en bovendien dat de waarnemingen ook ruimtelijk werden verbreed: ook hetgeen zich èlders op de aardbol afspeelde, werd nu van belang geacht.

Die nieuwere benadering kon echter geen invloed meer uitoefenen op de rol die de Nederlandse krijgsmacht werd opgedrongen in de Tweede Wereldoorlog. De opmerkzame beschouwer had *te* lang verwijld bij het verleden en *te* zeer geloofd in de waarde van de *analyse a posteriori;* de voorbereiding op afgelopen oorlogen resulteerde in een nederlaag in de nieuwe.

Men kan zich afvragen of het besef daarvan in brede kring is gegroeid, een feit is evenwel dat het op gang gekomen veranderingsproces zich versneld heeft voortgezet.
Aanvankelijk bleef de aandacht nog geconcentreerd op de historie, maar in toenemende mate gingen de schrijvers zich uitspreken over het heden en ook waagden verscheidenen zich aan het ontwikkelen van een toekomstvisie en het schetsen van de consequenties daarvan. Gevoegd bij een geografisch vrijwel onbeperkt ruime belangstelling heeft dat ertoe geleid dat thans kan worden gezegd dat de Militaire Spectator metterdaad mondiale interesse heeft voor letterlijk alles wat zou kunnen strekken „tot nut van de Nederlandse krijgsmacht, en daardoor ten dienste des Vaderlands".

Het optreden van de krijgsmacht

Zoals reeds werd aangeduid, kan een nagenoeg identieke curve worden getekend terzake van de ontwikkelingen op ander terrein. Dat geldt ook voor de opvattingen over de wijze waarop de krijgsmacht de haar opgedragen taken het beste zou kunnen vervullen en met welke middelen dat bij voorkeur zou moeten worden gedaan.
In de eerste eeuw van de Militaire Spectator bleek de belangstelling voornamelijk gericht op het zogenaamde „kleine werk". De verschillende schrijvers gingen veelal tot in details in op bepaalde tactische manoeuvres, bepleitten – soms minuscule – verbeteringen aan uniform of uitrusting van de enkele man of aan het harnachement van de paarden dan wel aan wapens of voertuigen, maar spraken zich slechts hoogst zelden uit over onderwerpen van een wat wijdere strekking. In het algemeen overheerste klaarblijkelijk de mening dat de lezers van dit blad moesten worden voorzien van alle beschouwingen die hun vakmanschap op met name de lágere niveaus zouden kunnen vergroten. Het hogere niveau werd kennelijk geacht te zijn voorbehouden aan een relatief beperkte elitegroep, die dan ook de wat dieper gaande studies kon voorgeschoteld krijgen in de Vereeniging ter beoefening van de Krijgswetenschap die, opgericht op 6 mei 1865, in die behoefte ging voorzien.
De bredere interesse, waarvan in het voorgaande werd gesproken, baande zich ook geleidelijk een weg op dit gebied. Naarmate het oog meer werd gericht op hetgeen zich buiten onze landsgrenzen afspeelde, groeide ook de belangstelling van de lezers voor een meer mondiaal georiënteerde beschouwingswijze en redactie en auteurs kwamen aan die wensen tegemoet. De periode tussen de beide wereldoorlogen bracht nog niet veel meer dan een aarzelend begin, de Tweede Wereldoorlog betekende ook in dezen dat het nationale blikveld tot wereldwijdte moest worden vergroot. Niet langer waren strategie, geopolitiek, internationale betrekkingen en kennis van de militaire organisaties van vreemde volkeren uitsluitend bestemd voor de „happy few", ook de gemiddelde lezer van de Militaire Spectator werd geacht zich daarvoor te interesseren, en bijgevolg werden steeds meer artikelen opgenomen – niet zelden van buitenlandse deskundigen in hun eigen taal – die deze weetgierigheid konden bevredigen. Bij dat alles werd het lagere niveau uiteraard niet verwaarloosd; het kreeg van de „oplettende beschouwer" alleen maar een ietwat geringere nadruk.
Overigens moet worden opgemerkt dat de beschouwingen over het optreden van de krijgsmacht zich in minstens driekwart van het bestaan van de Militaire Spectator hebben gekenmerkt hierdoor, dat de *mens* bijna geheel leek te worden genegeerd. Het had de schijn alsof de factor mens verwaarloosbaar was. Tot op zekere hoogte valt dat te verklaren uit de te zeer op het verleden gerichte aandacht: immers, Napoleon en zijn school hadden de mens in hun legers eigenlijk slechts gezien als verbruiksmateriaal, kanonnenvoer, willoze werktuigen in de hand van de begenadigde veldheer. De negentiende-eeuwse opvatting dat de mens in de strijdkrachten niets anders had te doen dan de hem gegeven bevelen blindelings op te volgen, werd in de Militaire Spectator van die tijd dan ook geenszins weersproken.
De zienswijze van von Clausewitz, dat de geestelijke kracht van de mens een gewichtig element vormt in de oorlogvoering, mocht dan wel worden aanvaard als resultaat van zijn grondige studie, maar de consequenties van dat standpunt werden niet zichtbaar in de pennevruchten van hen die de kolommen van dit blad vulden. Toch kon de kentering niet uitblijven; na de Eerste Wereldoorlog tekende zich ook op dit gebied

een geleidelijke verandering af. Misschien hadden de ontzaglijke verliezen aan mensenlevens de aandacht doen vallen op deze ondergewaardeerde categorie „middelen", misschien ook lag het aan de alom opkomende bewegingen die de menselijke waardigheid en de waarde van 's mensen persoonlijkheid beklemtoonden. Hoe het ook zij, allengs werd in de beschouwingen van de verschillende schrijvers de mens in de militaire organisatie naar waarde geschat: níét een stuk materiaal dat in voorkomend geval kan worden „afgeruild", maar een denkend èn meedenkend wezen dat als zodanig onvervangbaar is en een essentiële rol speelt in de oorlogvoering.

Ook die ontwikkeling is na de Tweede Wereldoorlog in een versnelling geraakt. Even zag het zelfs ernaar uit dat de balans te ver zou doorslaan in de andere richting, toen de mens zózeer centraal werd gesteld dat de taakvervulling door de krijgsmacht in gevaar dreigde te komen. Hoewel niet is te voorzien hoe in de toekomst de prioriteiten zullen worden gelegd, lijkt voor het huidige een redelijke evenwichtstoestand bereikt: de verdeling van de belangstelling over materiële en personele onderwerpen is wel verantwoord.

De functie van de krijgsmacht

Hand in hand met de veranderingen inzake de wijze van optreden wijzigden zich ook de opvattingen over de primaire functie van de krijgsmacht. Gedurende zeer lange tijd gold de stelregel dat de krijgsmacht er was om zo nodig oorlog te voeren, en de artikelen in de Militaire Spectator waren dan ook daarop gebaseerd: het nationale territoir moest worden verdedigd naar alle zijden, en van een in bondgenootschappelijk verband na te streven machtsevenwicht was in het geheel geen sprake. De schuchtere twijfel aan een geslaagde reprise van ons neutraliteitssucces, zoals die werd uitgesproken in enkele artikelen in de jaren twintig en dertig, groeide geleidelijk uit tot de overtuiging dat onze enige kans was gelegen in een hecht verbond met andere naties wier belangen parallel liepen met de onze. De consequenties van dat bondgenootschap werden vooral na de Tweede Wereldoorlog zichtbaar in verschillende beschouwingen. Uiteindelijk leidde dat ertoe dat ook in de Militaire Spectator meermalen werd betoogd dat de voornaamste taak van de krijgsmacht is, de oorlog te voorkomen; uiteraard werd daarbij beseft dat voor die functie de geloofwaardigheid van de krijgsmacht conditio sine qua non is, omdat strijdkrachten zonder een werkelijke gebruikswaarde in het machtsevenwichtsstreven geen enkele rol spelen.

De verhouding overheid–krijgsmacht

Ook in dat opzicht manifesteerde zich een analoge ontwikkeling. Aanvankelijk werd de gerespecteerde overheid als in wezen onaantastbaar beschouwd, maar gaandeweg werd een kritischer benadering merkbaar. Zo lang Nederland zich veilig waande, achtten de auteurs het minder oirbaar de regering verwijten te maken. Nauwelijks werd echter enige dreiging onderkend of de lankmoedigheid verminderde tegenover een politieke leiding die het zover had laten komen. Het zijn vooral de jaargangen tussen de beide wereldoorlogen die van deze ontwikkeling getuigen. Twijfel over het regeringsbeleid werd in het begin in ietwat bedekte termen geuit, later in steeds duidelijker bewoordingen. Die curve kende slechts even een relatief vlak gedeelte, namelijk toen de eerste naoorlogse kabinetten deden blijken de lessen van 1940-'45 ter harte te willen nemen.

Naarmate de oorlogsjaren verder achter ons kwamen te liggen, leek ook de bereidheid van de overheid af te nemen metterdaad te zorgen voor een militair instrument dat geloofwaardig is en ook werkelijk zal kunnen functioneren als onverhoopt de nood aan de man zou komen. De toenemende bezorgdheid daarover in kringen van de krijgsmacht is mede aanleiding geweest dat auteurs en redacties die verontrusting hebben doen doorklinken in de kolommen van de Militaire Spectator. Stond vroeger de Militaire Spectator bijna qualitate qua aan de zijde van de overheid, thans heeft hij – wanneer er een tegenstelling is tussen overheid en krijgsmacht – geen andere keus dan zich op te stellen waar de aloude, nog immer van kracht zijnde doelstelling hem dat voorschrijft:

. . . tot nut van de krijgsmacht en daardoor ten dienste des vaderlands!